

e-ISSN: 2148-0494

derglabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Güz 2017, Cilt:5, Sayı:10, 5:126-135

Gönderim Tarihi: 12.08.2017

Kabul Tarihi: 21.12.2017

ARAP DİLİ VE KUR'ÂN-I KERÎM BAĞLAMINDA "AKIL" KAVRAMININ ANALİZİ

Ahmet Vefa TEMEL*

Öz

Kur'ân, Arap dilindeki akıl kavramına farklı bir anlam yükleyerek onu sözlük anlamlarının dışına çıkarır. Kur'ân aynı zamanda insan aklına, onun önemine özel bir vurgu yapar ve onun aktif bir yapıya sahip olduğunu ifade eder. O, akılı kullanarak özellikle yaratılışa, evrene ve evrende gerçekleşen olaylara dikkat kesilmemizi bizden ister. Neyin iyi ve doğru, neyin kötü ve yanlış olduğu bilgisine bizi ulaştırmanın da akıl olduğunu belirtir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Arap Dili, Akıl, Kötü, İyi.

AN ANALYSIS OF CONCEPT OF MIND IN ARABIC LANGUAGE AND HOLY CORAN CONTEXT

Abstract

The Qur'an puts a different meaning to the concept of mind in the Arabic language and excludes it from the meaning of the dictionary. At the same time, the Quran also emphasizes the importance of the human mind and expresses its active structure. It wants us to be mindful of the events taking place in the universe, especially in creation, It tells us that it is also the reason that brings us to know what is good and right, what is wrong and bad.

Keywords: The Qur'an, Arabic, Mind, Bad, Good.

Giriş

İslam Dininin temel kaynağı olan Kur'ân'daki birçok âyette insanın hakikati elde etmesinde duyular, kalp ve aklın birer kaynak olduğu¹ zikredilmekle beraber bunlar arasında en çok önem atfedilene akıl olmuştur. Çünkü akıl düşünen, muhakeme eden, karar veren, doğru ve yanlışın ölçüsü olan esas ölçek, esas kaynaktır. Bir bakıma o, insanı insan yapan ve dinin anlamanın temelini teşkil eden ayrıca vahyin anlaşılmasını sağlayan ve insanı hayvandan ayıran en önemli özelliktir. Bir bakıma adeta insanı insan yapan, onun her türlü aksiyonlarına anlam kazandıran ve ilâhî emirler karşısında insanın yükümlülük ve sorumluluk altına girmesini sağlayan akıldır. Biz de bu makalemizde Akıl kavramını Arap Dili ve Kurân bağlamında etimolojik ve kavramsal açıdan ele almaya çalışacağız.

* Yrd. Doç. Dr., Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, ahmetvefatemel@hotmail.com ORCID ID 0000-0002-2531-6971

1 A'râf, 7/195; Ahkâf, 46/26.

A- Kur'ân-ı Kerîm ve Arap Dili Bağlamında Akıl Kavramının Tahlili

Akıl kelimesi lügatte; *akale* fiilinin mastarı olup, engellemek, bağlamak, kayıtl altına almak, alıkoymak, yasaklamak, devenin ayağını bağlamak, sığınmak, korunmak, tutmak ve tutmak istemek gibi anlamlara gelir. Çoğulu ise, *ukûl'dür*.² Ayrıca "devenin dizini bukağı ile bağlamak, kadının saçını tarayıp bağlaması ve insanın dilini tutup ona hâkim olması" gibi manalara da gelmektedir.³ Terim anlamı, düşünme, anlama, bağlantıları algılama ve kavrama kabiliyeti demektir⁴

Kur'ân'da, isim olarak "akıl" sözcüğü geçmemekle birlikte, onunla hemen hemen aynı anlamı içeren *lubb*,⁵ *hilm*,⁶ *hicr*,⁷ *nühâ*⁸ ve *fuâd*⁹ kavramları bir bakıma aklın yerine kullanılmaktadırlar. Ayrıca Kur'ân, doğrudan akıl sözcüğünü bir isim olarak kullanmaz; onun yerine akıl ile hemen hemen benzer anlam içeren kalp sözcüğünü kullanır. Nitekim Kur'ân'ın; "*Onların kalpleri vardır, onlarla anlamazlar*"¹⁰ "*Yeryüzünde dolaşmazlar mı ki düşünecek kalpleri olsun!*"¹¹ "Kur'ân üzerinde düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri kilitli mi!"¹² gibi âyetlerinden de açıkça anlaşılacağı üzere, Kur'ân, kalbi, akıl yerine de kullanılmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân'ın akıl yerine kullandığı kalp, aklın eylemleri olan anlamayı, düşünmeyi gerçekleştiren bir merkez olmaktadır.

Ancak burada şu sorun ortaya çıkmaktadır. Peki, Kur'ân'ın bahsettiği akletme ve düşünme organı olan "kalp", gerçekte hangi organdır? Göğüste bulunan organ mı, beyin mi, yoksa her ikisinin ortak bir fonksiyonu mu? Bu soruya şu şekilde cevap vermek mümkündür. Kur'ân'da düşünme ve akletmenin, asıl yeri beyin, iradenin asıl yeri ise kalptir. Kalp, irade edendir, tasarlayandır; ancak irade edileni, tasarlanana gerçekleştiren asıl organ beyindir. Dolayısıyla iş beyinde son bulmaktadır. Buna göre akletme eylemi, kalbin kendi tercihi ve özgür iradesiyle tasarlanıp beyin tarafından gerçekleşen bir süreç olmaktadır.

² İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, ts, XI, 459; Cevherî, İsmail b. Hammad *es-Sıhah, Tâcü'l-Lüğâ ve Sıhâhu'l-Arabîyye*, Beyrut: 1990, V, 1769. Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, *Esâsü'l-Belâğâ*, Beyrut: 1984, s. 309-310.

³ İsfehani, Ebu'l-Kasım, Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Kahire, 1961, s. 342.

⁴ Bedia Akarsu, 'Us', *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1994, s. 183.

⁵ Bakara 2/179, 197, 269; Âl-i İmrân 3/8, 190; Mâide 5/100; Yûsuf 12/111; Ra'd 13/19; İbrahim, 14/52; Sâd 38/29, 43; Zümer 39/9, 18; Gâfir 40/54; Talak 65/10.

⁶ Tûr 52/32.

⁷ Fecr 89/5.

⁸ Tâhâ 20/54, 128.

⁹ İsrâ 17/36; Necm 53/11: Muhammed 47/24; Nisa 4/82.

¹⁰ A'râf 7/179.

¹¹ Hacc 22/46.

¹² Muhammed 47/24.

Akıl kelimesi Kur'ân'da biri geçmiş, diğeri de geniş zaman kipinde olmak üzere 49 yerde fiil formunda geçmektedir. Bilindiği gibi fiil, bir iş, bir oluş ve bir hareket bildirir. İşte bu âyetlerde akıl kavramının fiil formunda geçmesi, bu kelimenin oldukça dinamik bir uygulama alanına sahip olduğunun göstergesidir.¹³ Bu sebeple Kur'ân'da fiil formunda gelen akıl için, sebepleri sonuçlara bağlama gibi birtakım vazifeler zikredilmiş ve aklın işlevselliğini anlatmada tefekkür, tedebbür, zikir, fehmi, nazar gibi zihni faaliyetlerden söz edilmiştir.¹⁴

Bu bağlamda Kur'ân'da aklın kendisi değil, onun yansıması olan eylem ve davranışlar bilgi konusudur. Böyle olunca da aklın ne olduğundan ziyade onun görev ve işlevinin neler olduğu konusu daha çok önem arz etmektedir. Nitekim Yüce Allah bir âyette *"Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik"*¹⁵ buyurarak, "akletmenin, salt zihinsel bir faaliyet olmayıp, aksine onun, daha çok, faal kalbin bir işlevi olduğu da görülecektir.

Aynı zamanda akıl, nefsin ve kötü arzuların kontrol altına alınmasını ve disipline edilmesini sağlayan, insanın zihnine şekil veren ve psikolojik yapısını düzenleyen ve insanın kötülüğe ve yanlış düşmesini engelleyen manevî bir güçtür.¹⁶ Bu husus şu âyette açıkça ortaya konmaktadır: *"Bir de şöyle derler: Eğer biz dinleseydik yahut aklımızı kullansaydık, alev alev yanan cehennem ehlinde olmazdık."*¹⁷

Hadislerde geçen akıl kelimesi "deveyi veya başka bir şeyi bağlamak, zapt etmek; diyet vermek" gibi sözlük anlamları yanında "hatırda tutmak, anlamak ve bilmek" gibi terim anlamlarını da ifade eder. Hz. Peygamber bir hadisinde *"Keyyis; nefsinin kontrol altına alıp ölümden sonrası için hazırlanan kimsedir"*¹⁸ buyurarak, "akıllı" manasına "keyyis" kelimesini kullanmıştır.

İslam dini, her şeyden önce insana sorumluluk yükleyebilmek ve onu muhatap kabul edebilmek için onun akıllı olmasını şart koşmuştur. Kur'ân'ın yaklaşık her on âyetinden birinin (tekrarlarıyla birlikte) tefekkür, tedebbür, anlama, ibret alma gibi hususları ihtiva etmesi, İslam'ın akla verdiği değer ve önemi bariz bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁹

Akıl sayesinde ki insan, Allah'ın kulları arasında en mükerrem ve en şerefli mevkiye yükselir. Yine onun sayesinde kişi iyi ile kötüyü, hak ile batılı doğru

¹³ Ramazan Altıntaş, *İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, İstanbul, 2003, s. 33.

¹⁴ Bakara 2/221; Muhammed 47/24.

¹⁵ A'râf 7/179.

¹⁶ Bayraktar Bayraklı, *Kur'ân'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, İstanbul, 1999, s. 46, 47.

¹⁷ Mülk, 67/10.

¹⁸ Ebu İsa et-Tirmizi, *es-Sünen*, İstanbul, 1992, Kıyâmet, 25; Ebu Abdillâh İbn Mâce, *el-Kazvîni, es-Sünen*, İstanbul, 1992, Zühd, 31.

¹⁹ Naim Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm'de Akıl ve Aklın Değeri Meselesi*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8 (1999). 235.

ile yanlış ayırt eder ve bu sayede ahlakı güzelleşir ve sonuçta kemale ulaşır. Bunların gerçekleşmesi için de aklın ilahi vahyin ışığıyla aydınlanmış olması gerekir. Aksi takdirde ise akıl insanı haktan ve hakikatten uzaklaştırarak onu dalâlete düşürür. Çünkü hayattaki meşguliyetler, stresler, hastalık ve sıkıntılar, şehvetlerin galebe çalması, refah ve lezzetlerin çokluğu akli meşgul eder ve insanın doğruyu bulmasını engeller. Aynı şekilde insanın mizacı, şehvi istek ve arzuları, kişisel ihtiyaçları, alışkanlık ve âdetleri çirkin bir şeyi güzel ve uygun gösterebilir. Bu husus âyette şöyle ifade edilmektedir: *"...Çirkin görüp hoşlanmadığınız bir şey sizin için hayırlı olabilir. İyi görüp arzuladığınız bir şey de sizin için şer olabilir. Allah bilir, siz bilmezsiniz."*²⁰

Diğer taraftan Kur'ân, aklını ve düşüncesini kullanan insanların değerini yüceltmekte ve onları diğer insanlardan ayırmaktadır: *"...De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak akıl sahipleri anlar."*²¹ Kur'ân aynı zamanda akıl sahiplerine düşünüp ibret almaları için indirilmiş şerefli ve mübarek bir kitaptır: *"Bu Kur'ân hayır ve bereketi çok bir kitaptır. Onu, sana âyetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri ibret alsınlar diye indirdik."*²² Çünkü gerçek anlamda Allah'tan sakınanlar, tevhid inancını kabul edenler, öğüt ve ibret alanlar sadece akıl sahibi kimselerdir. Bundan dolayıdır ki Kur'ân muhtelif âyetlerinde kâinatta cereyan eden birtakım olaylar hakkında insandan düşünmesini ve aklını kullanmasını istemiştir: *"Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde akıl sahipleri için ibret verici deliller vardır. O akıl sahipleri ki, ayaktayken, otururken ve yarıları üzerinde yatarken hep Allah'ı zikrederler ve göklerin, yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler (ve şöyle derler): Ey Rabbimiz! Sen bunları boşuna yaratmadın. Sen bundan münezzehsin. Bizi ateşin azabından koru."*²³

Kur'ân bir taraftan aklını kullanan kimselerin şanını yüceltirken, diğer yandan da akli melekelerini kullanmayanları da hayvanlara benzeterek şöyle buyurmaktadır: *"Yoksa sen onların çoğunun işittiklerini veya düşündüklerini mi sanıyorsun? Onlar ancak hayvanlar gibidir hatta yolca daha sapıktırlar."*²⁴ Akıl ve idrak vasıtalarını çalıştırmayan bu kimseler ahirette hakikat gözleri önüne serildiğinde Kur'ân'ın ifadesiyle: *"Ah! Keşke toprak olaydım"*²⁵ diyecekler fakat bu son pişmanlığın onlara hiçbir faydası olmayacaktır.

Ayrıca Kur'ân'ın birçok âyetinde, akıl sayesinde kazanılan bilginin yine bu gücün kontrolünde kullanılması gerektiği, bunu yapmayanların sorumlu tutulacağı sık sık ifade edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de, eşyadaki nizamı anlama gücüne sahip olan akla, aynı zamanda ilahi hakikatleri sezme, anlama ve onların üzerinde

²⁰ Bakara 2/216.

²¹ Zümer 39/9.

²² Sâd 38/29.

²³ Âl-i İmrân 3/190, 191.

²⁴ Furkân 25/44.

²⁵ Nebe 78/40.

düşünüp yorum yapma görev ve yetkisi de verilmiştir. Nitekim “Allah âyetlerini akledesiniz diye açıklamaktadır”²⁶ âyetiyle aklın bu fonksiyonuna işaret edilmiştir.

B- İslam Düşüncesinde Akıl

İslam düşüncesinde akıl, maddî bir kuvvet olmayıp, soyut ve ruhani bir cevherdir. Akıl, bilinmeyenleri tariflerle tasavvur, delillerle kabul ve tasdik ederek, hissedilenleri de duyularla müşahede ederek idrak edip anlar.²⁷ Felsefî bir deyişle akıl; varlığın hakikatini idrak eden, maddî olmayan, fakat maddeye tesir eden basit bir cevher, maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren ve kavramlar arasında ilişkiler kurarak önermelerde bulunan, kıyas yapabilen bir güçtür.²⁸

Ayrıca İslam alimlerince aklın mahiyeti ve işlevlerine yönelik çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu bağlamda en kapsamlı izahı Gazzâlî (ö.505/1111) yapmıştır. Ona göre akıl kavramının dört anlamı bulunmaktadır. Birincisi; insanı diğer varlıklardan ayıran bir vasıf olan akıldır ki, bu özelliğiyle o, teorik bilgileri elde etmek ve fikri uğraşları tanzim etmek üzere hazırlanmış olarak yaratılan şeydir. İkincisi; ikinin bir sayısından çok olduğunu ve bir kimsenin aynı anda iki farklı yerde bulunamayacağını bilmek gibi, mümkünlerin mümkün, imkânsızların da muhal olduğunu ayırt edebilen çocukta ortaya çıkan ilimler anlamındadır. Üçüncüsü; şartların değişmesine bağlı olarak tecrübeyle edinilen ilimler anlamındadır. Dördüncüsü ise, işlerin neticelerini bilen ve peşin lezzetlere çağıran şehvetlere engel olan güç anlamındadır ki, söz konusu kuvve bu noktaya ulaştığında sahibine “âkıl” denir.²⁹

Diğer taraftan Kelamcılar ise akıl konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda Mutezile kelamcıları akli, insanın düşünce ve davranışlarına yön veren en önemli bilgi kaynağı saymışlardır. Onlara göre akıl, insanın kalbinde Allah tarafından yaratılan düşüncelerin kullanılmasıyla çalışır. Mutezilenin önde gelen alimlerinden olan Kâdî Abdülcebâr (ö. 415/1025) akli, zaman içinde kazanılan ve insana dileyerek fiil yapma imkânı veren bilgilerin tamamı olarak tanımlamıştır. Bu bilgilere zaruri ve nazari bilgilerin yanında tecrübi bilgiler de dahildir. Böylece Kâdî Abdülcebâr aklın tarifine, insana dilediğini yapabilme imkânı veren bilgileri ekleyerek akılla insanın yükümlülüğü arasında bir

²⁶ Bakara 2/242.

²⁷ Cihat Tunç, *İslam Dininde Kalp ve Aklın Önemi*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7 (1990), 23.

²⁸ Süleyman Hayri Bolay, “Akıl”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, II, 238.

²⁹ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Kahire, ts. I, 146, 147.

bağ kurmuştur.³⁰ Onun akla bu şekilde bakışı kendisinden sonra gelen Mutezile alimlerin de benimsenmiş ve bu mezhebe göre yapılan akıl tarifine tesir etmiştir.³¹

Bu bağlamda Ehl-i Sünnet kelamcıları da, akılla ilgili olarak farklı görüşleri sürmektedirler. Nitekim Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) aklın cisim, cevher, araz cinsinden bir şey olmadığını, faydalıyı zararlıdan ayırt etmesi için Allah tarafından insana doğuştan verilen bir tabiat olduğunu ve varlığının sadece fiilleri vasıtasıyla bilinebileceğini belirtirken,³² İbn Hazm (ö. 456/1064) ise akli cevher değil, aksine ruhun bir kuvveti ve fiilinden ibaret bir araz olarak kabul eder. Zira ona göre kuvvetli ve zayıf akıldan bahsedilebildiği halde bu özellikler cevher için söz konusu değildir. Ayrıca aklın zıttı vardır ki, bu da ahmaklıktır. Halbuki cevherin zıttı yoktur. Çünkü zıtlık sadece bazı keyfiyetlere ait bir özelliktir. Şu halde akıl nefsin bir fiili ve onun kuvvetlerinden bir arazdır.³³

Ayrıca Gazzâlî de, kelamcıların akli farklı şekillerde tanımlamalarının sebebi üzerinde durarak bunu aklın değişik anlamlarda kullanılmasına bağlar. Ona göre akıl "mümkinin imkânı muhalin imkânsızlığı, vacibin zorunluluğu gibi zarûriyyâtı bilmek, tecrübe yoluyla bilgi edinmek" ve "insan tabiatında var olan bilgi edinme gücü" karşılığında kullanılabilir. Böylece Gazzâlî, akıl hakkında yapılan farklı tarifleri geçerli sayarak birleştirmek istemiş, onu zarurî, tecrübî ve nazarî bilgilerin meydana gelmesini sağlayan, ayrıca bunların gerçekliğini anlama imkânı tanıyan bir güç olarak kabul etmiştir.³⁴

Kelamcıların çoğu, akli duyu organlarının ve beynin çalışmasından doğan maddî bir sonuç kabul eden natüralist, materyalist filozofların aksine, onu insanda doğuştan mevcut olan bir ruhî bir güç olarak kabul etmişlerdir. Bu ruhî güç, İslam filozoflarının ileri sürdüğü gibi varlığı meçhul bir faal aklın tesiriyle değil, Allah'ın müdahalesiyle çalışmaktadır.³⁵ Ayrıca bütün İslam bilginleri de akli, insanın her türlü dinî emir ve yasaklara uymakla yükümlü tutulmasının temel şartı olarak görmüşler ve akıldan yoksun bulunanlara hiçbir sorumluluğun yüklenemeyeceği görüşünde birleşmişlerdir.³⁶

Akl, insanın varlık alanına çıkarken kendisini diğer varlıklardan ayırıcı ve onu değerli kılıcı bir nitelik olarak ona hibe edilen çok önemli bir nimettir. İşte Kur'ân'a göre insanı insan yapan ve onun ilahi sorumluluk altına girmesine sebep olan temel özelliklerinden biri de akıllı bir varlık olmasıdır. O sahip olduğu bu vasıyla diğer canlılar arasında temayüz ederek Allah'ın vahyine muhatap olma

³⁰ Kâdî Abdülcebbar b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Kahire, 1965, s. 121.

³¹ Yusuf Şevki Yavuz, "Akıl", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, II, 243.

³² Ebu Abdullah el-Hâris İbn Esed el-Muhâsibî, *Şerefü'l-Akl*, Beyrut, 1986, s. 17-19.

³³ Ebu Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal*, Riyad, 1982, V, 71-75.

³⁴ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *Şerefü'l-Akl ve Mâhiyyetüh*, Beyrut, 1986, s. 66-70.

³⁵ Yavuz, "Akıl", II, 244.

³⁶ Muhammed el-Hudarî, *Usûlü'l-Fıkh*, Kahire, 1969, s. 94, 95.

şerefine mazhar olmuştur.³⁷ İnsan akıl vasıtasıyla hem enfüsî ve hem de afaki âyetleri okuma ve ona göre vaziyet alma imkânına sahip olacaktır. Akıl, insan için her zaman ve her yerde içeriden bir destek ve kılavuzdur.

İnsanın varlıklar içinde en ayrıcalıklı yere oturduğu,³⁸ emanetin ona yüklenmesi³⁹ ve bu bağlamda dinin emirlerine muhatap oluşu, sahip olduğu bu akıl sayesinde. Zira dini emirlerden sorumlu olabilmek için muhatapta aranan ilk ve en önemli şart akıl sahibi olmaktır. İslam Dini akli olmayanları mesuliyet alanı içine dahil etmez. Peygamberimiz (sav) de, akli olmayanın dininin de olamayacağını belirtmiştir.⁴⁰ Çünkü kulluk vazifesi de, Kur'ân'ın buyruklarını anlayarak yapılabilecek bir görevdir. Akıl kullanılmadan bu görevi yapmak mümkün değildir. Bu yüzden de Peygamberimiz: "Üç kişiden kalem (sorumluluk) kaldırılmıştır; uyanıncaya kadar uyuyandan, buluşa erinceye kadar çocuktan ve akli dengesine kavuşuncaya kadar deliden"⁴¹ buyurarak aklın değerini ve önemini açıkça ortaya koymuştur.

İşte o akıldır ki, insanı kemâle ulaştırır, ahlaki güzelleştirir, dalâlete düşmekten korur. O, kişinin binitini, dinin direği, ibâdetin dayanağı, müçtehitlerin sermayesi ve ahiret yurdunun mimarıdır.⁴² Akıl, düşünen, muhakeme eden, karar veren, doğru ve yanlışın ölçüsü olan esas ölçek ve esas kaynak olup, her türlü âyeti okumanın ve anlamının da temel vasıtasıdır.⁴³

Sonuç

Kur'ân terminolojisinde akıl, bilgi edinmeye yarayan güç ve bu güç ile elde edilen bilgi şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁴ Mesela Kur'ân'a göre; gökten yağmurun indirilmesi, onunla ölümünden sonra arzın tekrar diriltilmesi, aklını kullanan bir kavim için alınacak derslerin var olduğu⁴⁵ önemli bir hadisedir. Kur'ân'da aklın bizatihi zikredilmeyip, "akletme (taakkul)"⁴⁶, düşünme (tefekür-tedebbür)⁴⁷, hatırlama (tezekkür)⁴⁸ şeklinde insandaki tezahürleri yönüyle zikredilmesi hadisenin bu boyutuna vurgu yapmak içindir. Bir başka deyişle aklın Kur'ân'da isim olarak hiçbir âyette yer almaması ve hep fiil olarak kullanılması onun dinamik bir kullanım alanının bulunduğunu açıkça göstermektedir.

³⁷ Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, İstanbul, 2002, s. 172.

³⁸ Muhammed Saîd Ramazan Bûtî, *Min Ravâii'l-Kur'ân*, Suriye, ts. s. 225.

³⁹ Ahzâb 33/72.

⁴⁰ Ebû Bîşr Muhammed b Ahmed b. Hammâd b. Saîd b. Muslim el-Ensârî, ed-Dûlâbî, *el-Künâve'l-Esmâ* Beyrut, 2000, III, 98.

⁴¹ Tirmizî, *Hudûd*, 1; İbn Mâce, *Talak*, 15.

⁴² Gazzâlî, *İhyâ*, I, 214.

⁴³ Yaşar Düzenli, *Evrensel Dengeler ve İnsan*, İstanbul, 2000, s. 214.

⁴⁴ Toshikiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (trc. Süleyman Ateş), Ankara, 1975, s. 82.

⁴⁵ Rûm 30/24.

⁴⁶ Nahl 16/67.

⁴⁷ Muhammed 47/24.

⁴⁸ Zâriyât 51/49.

Âyetlerdeki kullanım şekline bakıldığında aklın fonksiyonunun görünenle görünmeyen, yaratılanla yaratan arasındaki ilişkiyi keşfetme, anlama gibi insanî mesuliyeti ifadeye yönelik olduğu görülmektedir. Bu durumda akıl, sadece duyuların algıladıklarını işleyen ve bu yolla bilgiye ulaşan bir yeti değildir.⁴⁹ Zira akıl aynı zamanda inanca da götüren bir vasıta⁵⁰ olup, hayır ve şerri, hidâyet ve dalâleti birbirinden ayırır.⁵¹ Vahiy akla seslenir ve vahyin bildirdiğinin anlaşılmasında asıl görev ise akla düşer. Nitekim Kur'ân, "...Ey inanan akıl sahipleri! ..." ⁵² ifadesiyle akıl ile iman arasındaki bu ilişkiyi ortaya koymaktadır. Zira dinin teklifi, potansiyel olarak her insanda bulunan akli, fonksiyonel hale getirenlerdir. Şunu da hatırlatmak gerekir ki, din, akıl üstüdür ancak akıldışı değildir. Vahyin tüm vurgusu aklın işlevsel hale getirilmesinedir. Çünkü varlık sahnesinde meydana gelmiş ve gelecek olan her şeyde akıl, yegâne faktördür. Her şey onun etrafında ve onun rehberliğinde meydana gelmektedir.⁵³

Nitekim Kur'ân insanı akletmeye, düşünmeye sevk ederken aklın otoritesini ve ilmin önderliğini baz almıştır. Yani anlamak ve akletmek için aynı zamanda bilmenin gerekliliği üzerinde de durmuştur. "*İşte biz, bu misalleri insanlar için getiriyoruz. Fakat onlara alimlerden başkası akıl erdiremez*"⁵⁴ buyurularak akıl erdirmenin sadece bilgili kimselere ait olduğu ifade edilmiştir. Yani ancak bilgi sayesinde insanın doğuştan getirmiş olduğu akıl kuvveti artmakta ve önu açılmaktadır. Bir diğer âyette de şöyle buyurulmaktadır: "... (Bu inceliği) ancak akl-ı selim sahipleri düşünüp anlar."⁵⁵ Demek oluyor ki düşünebilmek için akıl sahibi olmak ve bunun için de ilim bakımından derinleşmek gerekmektedir.

Bunu şöyle bir misalle açıklamak mümkündür: Akli bir göze, ilmi de bir projektöre benzetirsek, biz projektörle ne kadar uzağı aydınlatabilirsek, gözümüz de o nispette uzağı görebilme imkânına kavuşur. İşte biz de ilmimizi, bilgimizi ne kadar arttırabilirsek ve çeşitlendirebilirsek, aklımız da o kadar uzağı görme, ince ve keskin düşünme imkân ve gücüne sahip olur.⁵⁶

Öte yandan insanlardaki Allah korkusu (takvâ) da ilimden kaynaklanmaktadır. "...Kulları içinden ancak alimler, Allah'tan (hakkıyla) korkar..."⁵⁷ Bir başka âyette ise bilen ile bilmeyen arasındaki fark, gören ile görmeyen arasındaki farka benzetilmekte ve bu ikisinin bir tutulmasının mümkün olmadığı

49 Halis Albayrak, *Kur'ân'da İnsan Gayb İlişkisi*, İstanbul, 1996, s. 149.

50 İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 82; Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İtikad'da İktisad*, (trc. Zeki Soyyiğit), İstanbul, 1971, s. 233.

51 Süleyman Kaya, *Kur'ân'da İmtihan*, İstanbul, 2003, s. 113.

52 Talâk 65/10.

53 Düzenli, *Evensel Değerler ve İnsan*, s. 29, 30.

54 Ankebût 29/43.

55 Âl-i İmrân 3/7.

56 Naim Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm'de Akıl ve Aklın Değeri Meselesi*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8 (1999), 225.

57 Fâtır 35/28.

belirtilerek, hakikatin ancak alim ve temiz akıl sahibi kimseler tarafından bilinebileceği⁵⁸ ifade edilmektedir.

Akıl sahiplerine düşünüp ibret almaları için⁵⁹ indirilmiş şerefli ve mübarek bir Kitap⁶⁰ olan Kur'ân, kendi özelliklerini belirtirken doğrudan doğruya akıl sahiplerini muhatap alarak, Allah'tan sakınanların, öğüt ve ibret alanların sadece akıl sahipleri olduklarını ifade etmektedir.⁶¹ Bu bağlamda Kur'ân muhtelif âyetlerde tabiat içindeki birçok eşya ve hadiseyi insan akli ve tefekkürünün önüne sermiş, onun düşünmesini ve muhakeme etmesini istemiştir.

Sonuç itibarıyla Kur'ân'ın insanlardan akletmesini istediği âyetleri çok genel olarak üç kategoriye ayırabiliriz. Bunlardan ilki, insanın varlığı, yaratılışı⁶² ile ilgili olanlardır. İkincisi ise, kâinat ve onda cereyan eden olayları dile getiren âyetlerdir. Bu tür âyetlerde gece ve gündüze, göklerin ve yerin yaratılışına, gökteki ve yerdeki varlıklara⁶³ dikkat çekilmektedir. Üçüncüsü de, ahiret hayatını düşünme ile ilgili âyetlerdir. Bu âyetlerde de, düşünüp akleden kimseler için ahiret yurdunun daha hayırlı ve baki olduğu, dünya hayatının ise geçici, bir oyun ve oyalanmadan başka bir şey olmadığı⁶⁴ ifade edilmektedir. Bizlere düşen de Allah tarafından bahşedilen akıl nimetini Allah'ın emrettiği şekilde kullanarak, hem dünya hem de ahiret saadetine ulaşmaya çalışmak için çaba göstermektir.

Kaynakça

- Akarsu, Bedia, "Us", *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi, 1994
 Albayrak, Halis, *Kur'ân'da İnsan Gayb İlişkisi*, İstanbul: Şule Yayınları, 1996.
 Alper, Hülya, *İmanın Psikolojik Yapısı*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002.
 Altıntaş, Ramazan, *İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.
 Bayraklı Bayraktar, *Kur'ân'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, İstanbul, 1999.
 Bolay, Süleyman Hayri, "Akıl", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, II, 238-242.
 Bûtî, Muhammed Saîd Ramazan, *Min Ravâii'l-Kur'ân*, Suriye, ts.
 Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah, Tâcü'l-Lüğâ ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, Beyrut, 1990.
 Düzenli, Yaşar, *Kur'ân Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2000.
 Ebû Bişr Muhammed b Ahmed b. Hammâd b. Saîd b.Muslim el-Ensârî, ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, Beyrut, 2000.
 Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Kahire, ts.
 Gazzâlî, *Şerefü'l-Akl ve Mâhiyyetüh*, Beyrut, 1986.
 Gazzâlî, *İtikad'da İktisad*, (trc. O. Zeki Soyuyiğit), İstanbul: Sönmez Yayınları, 1971.
 İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *el- Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal*, Riyad, 1982.

⁵⁸ Ra'd 13/19.

⁵⁹ Enbiyâ 21/10.

⁶⁰ Sâd 38/29.

⁶¹ İbrahim 14/52.

⁶² Mü'min 40/67.

⁶³ Bakara 2/164.

⁶⁴ En'âm 6/32; Kasas 28/60.

- İbn Mâce, *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, I-II.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, ts.
- İsfehani, Ebu'l-Kasım, Hüseyin b. Muhammed b. Râğıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Kahire, 1961.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (trc. Süleyman Ateş), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.
- Kâdî Abdülcebbar b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Kahire, 1965.
- Kaya, Süleyman, *Kur'ân'da İmtihan*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Muhammed el-Hudarî, *Usûlü'l-Fıkh*, Kahire, 1969.
- Muhâsibî, Ebu Abdillâh el-Hâris İbn Esed, *Şerefü'l-Akl*, Beyrut, 1986.
- Şahin, Naim, *Kur'ân-ı Kerîm'de Akıl ve Aklın Değeri Meselesi*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8 (1999), 221-242.
- Tirmizi, Ebu İsa, *es-Sünen* İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992. I-IV.
- Tunç, Cihat, İslam Dininde Kalp ve Aklın Önemi, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (1990), 199-210.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Akıl", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, II, 242-246.
- Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, *Esâsü'l-Belâğâ*, Beyrut, 1984.